

АННА ПРОЦИК
Kingsborough CC
of the City University of New York

МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ В ОЦІНЦІ РОСІЙСЬКИХ ЛІБЕРАЛІВ*

На початку двадцятого століття Російська конституційно-демократична партія, відома як кадетська, а в часі революції – як Партія народної свободи, зважаючи на високий інтелектуальний рівень своїх членів, мала, мабуть, найкраще підґрунтя для розуміння глибини національної проблеми в Російській імперії. Якщо кадети надмірно не переймалися питанням збереження єдності імперії при встановленні в майбутній Росії демократії, то тільки тому, що вони були переконані, що швидкість індустріалізації і модернізації разом із існуючою гегемонією російської культури неминуче приведуть до повної асиміляції національних меншостей. Як впевнено твердив один із кадетських інтелектуалів П.Б. Струве, мова капіталізму в Росії неминуче мала бути російською¹.

Ця впевненість у неминучому тріумфі російської культури по всій імперії – культури як головного фактора збереження єдності Росії після знесення самодержавія – раптом захиталась внаслідок усунення царського режиму. З перспективи національного питання Росії, ця потрясаюча подія прийшла дещо заскоро, ще перед тим, як вищезгадані процеси модернізації встигли асимілювати населення Росії. З падінням династії Романових кадети, ставши в проводі нового правління, змушені були якнайшвидше розробити новий підхід до

* Доповідь було виголошено 17 березня 2002 року на науковій конференції, присвяченій 135-літтю від дня народження М. Грушевського у Нью-Йорку.

¹ Національна проблема жваво обговорювалася напередодні Першої світової війни на сторінках ліберального журналу “Русская мысль”. Див.: В.И. Жаботинский, «Письма о национальностях и областях: Еврейство и его настроения», *Русская мысль*, 1911 г., январь; Українець [Богдан Кистяковский], «К вопросу о самостоятельной украинской культуре», *Там же*, 1911 г., апрель. П.Б. Струве. «Что такое Россия», *Там же*, 1911 г., январь; «Общерусская культура и украинский партикуляризм: ответ украинству», *Там же*, 1912 г., январь. Більш докладно про П. Струве див.: R. Pipes. *Struve: Liberal on the Right*. Cambridge: Harvard University Press, 1980.

проблеми національностей.

Як же поставились кадети до українського питання в часі цього катаклізму? З одного боку, вони не намагались його применшувати чи спрощувати, як це робили інші партії Росії. На відміну від консервативних кіл, кадети не розглядали український рух як наслідок іноземної інтриги², навіть якщо вони іноді видвигали цей закид, щоб дискредитувати провідників державницької ідеї. На відміну від соціалістів всіх напрямків, із більшовиками включно, вони не пояснювали інтенсифікацію українського політичного руху як емоційну реакцію на короткозору царську політику дискримінацій і репресій. Вони добре розуміли потенційну силу українського національного відродження під проводом енергійної інтелігенції, яка зуміла б нав'язати співпрацю з народними масами. Ця вмільсть проявилась з блискучим успіхом вже весною 1917-го року, і цей факт сильно почав хвилювати російські ліберальні круги.

Кадетські політики із самого початку березневих подій, як зазначає Павел Мілюков у своїй історії російської революції, не мали найменшого сумніву, що за обережно сформульованими і вміло представленими вимогами широкої національної територіальної автономії для України стояв ніхто інший, як Михайло Грушевський. Саме цей лідер української політики, твердив російський історик, здобувши досвід у національній боротьбі в Галичині на Австро-Слов'янській землі, в даний момент застосовував цей досвід проти петроградського централізму³. Подібно високо оцінював Михайла Грушевського кадет барон Борис Нольде. Для цього відомого юриста Грушевський представляв “старого європейського борця, вихованого в школі тонких політичних формул і складної політичної боротьби”⁴, що в часі революції височів над молодими політичними дилетантами, які стали при владі як в Києві, так і в Петрограді. В такий спосіб впливові політики кадетської партії, що стали на чолі Тимчасового уряду у березні 1917 р., визнавали, що в особі Михайла Грушевського вони мали рівню, якщо не постать вищого рангу.

Той факт, що як Мілюков, так і Грушевський – провідні особи в Петрограді і Києві навесні 1917 р. – мали чимало спільного, особливо під кутом їхнього академічного вишколу, безперечно полегшував притаманну їм як дослідникам-історикам здатність розшифрувати політичні стратегії один одного, як також і приховані далекосяжні плани. Обидва були людьми майже однієї генерації, вченими-ерудитами, надзвичайно кваліфікованими політиками, вишколеними на

² Paul. N. Miliukov, *The Russian Revolution*. Vol. 1. *The Revolution Divided: Spring 1917*. (Gulf Breeze, FL: Academic International Press, 1978, pp. 110, 123.

³ *Ibid*, p. 125.

⁴ Цит. за: Павло Христюк, *Замітки і матеріали до історії української революції, 1917–1920 рр.* Т. 1. Київ, Відень, 1921, стор. 97.

грунті позитивізму, але на відміну від великої більшості сучасників, були глибоко заінтриговані і зачаровані рушійною силою ідей та культур. Вони обидва поділяли віру істориків своєї доби, що об'єктивне знання минулого нації є досяжне, і були переконані, що це знання, як основа національної свідомості, приведе до консолідації суспільства.

Від самого початку революції Мілюков ніколи не сумнівався, що головна течія українського політичного руху, очолена Михайлом Грушевським і Володимиром Винниченком, не мала ніякого відношення до німецько-австрійських інтриг⁵. Він розумів, що українські політичні діячі у процесі змагань до своїх національних цілей в першу чергу мали намір опиратись на підтримку народних мас. Конкретні успіхи Центральної Ради якраз у цій сфері навесні 1917 р. внесли тривогу в середовище російських політиків у Тимчасовому уряді, які свідомо і дуже серйозно взяли на себе роль гаранта державних інтересів Росії.

Перший прямий контакт між Тимчасовим урядом і українцями відбувся вже через два тижні після падіння монархії, коли делегація українців Петрограду відвідала першого прем'єра російського уряду князя Юрія Львова⁶. Відносна поміркованість вимог делегації, зосереджених на задоволенні культурних потреб українського суспільства⁷, не викликала особливих заперечень російського прем'єр-міністра, тому що ці вимоги відповідали принципам національної політики Тимчасового уряду. Однак більш політично зрілі міністри-кадети добре розуміли, що суттєві вимоги, які дійсно матимуть принципове значення, надійдуть безпосередньо з Києва.

Безсумнівний політичний характер і далекосяжність цих вимог можна було передбачити зі статті Грушевського “Велика Хвиля”, яка була написана невдовзі після повернення історика до Києва і опублікована у “Новій Раді” 25 березня 1917 р. У своїй чітко сформульованій позиції щодо нових взаємин між Україною і Росією Грушевський сміливо заявляв, що настала нова ера у відносинах між центральним урядом і народами імперії. На думку голови щойно утвореної Української Центральної Ради, зміна відносин виникла не

⁵ P. Miliukov, op. cit, p.125.

⁶ Дуже вдалий огляд подій між березнем і листопадом 1917 див.: Володимир Стойко, “Українські національні прагнення і Російський Тимчасовий Уряд”, *The Ukraine, 1917–1921: A Study in Revolution*, Taras Hunchak ed. (Harvard University Press, 1977), стор.33–60; а також: R. Pipes, *The Formation of the Soviet Union*, Cambridge: Harvard University Press, 1964; Владислав Верстюк, *Українська Центральна Рада*, Київ: “Заповіт”, 1997, стор.107–195; О.Б. Затока, “До питання про характер взаємин Центральної Ради та Тимчасового уряду в 1917 р.”, *Центральна Рада на тлі української революції*, Київ, 1996, стор.44–52; О.Б. Кудлай, “Переговори Центральної Ради і представників Тимчасового уряду (28–30 червня 1917 р.)”, *Український історичний журнал*, Київ, 1999, № 6, стор.43–54.

⁷ Див.: Олександр Лотоцький, *Сторінки минулого. Частина третя*, Варшава, 1934, стор. 339, стор.339–344.

тільки через розширення громадських прав і свобод, здобутих населенням великодержави. З падінням Романових, зазначав Грушевський-історик, зв'язки України з Росією формально були роз'єднані, і українське питання формально перестало існувати. Через це, підкреслював Грушевський-політик: “Нічого більш помилкового не може бути тепер, як витягувати старі українські петиції й подавати їх наново правительству як наші домагання в данім моменті [...] Те, чого ми добилися п'ять, чотири, три, навіть рік тому [...], ніяк не може вважатися задоволенням українських потреб, “розв'язанням українського питання” для даного моменту. Се треба з усею рішучістю сказати [...]. Потреби і домагання України розгортуються в усій широті. Найбільше нещастя всій хвилі і для правительства, і для провідників громадянства – се не поспіти за скорим розгортанням домагань моменту”⁸.

Ця неоднозначна заява щодо нового правового статусу України звучала переконливо для Грушевського-історика. Однак Грушевський-політик знав, що реальне положення України було набагато складнішим. Для того, щоб надто не лякати лібералів в Петрограді і щоб не бентежити впливову українську соціалістичну інтелігенцію, виховану в дусі інтернаціоналізму і оптимістично переконану, що “федерація є вищою формою міжнародної взаємодії на відміну від незалежних держав”⁹, Грушевський, з одної сторони, настоював на суверенітеті українського народу, а з другої сторони, уважав тактично потрібним у своїх програмових заявах визнавати ідею федерації, пропагуючи її, однак, як новий державний устрій, базований на принципі рівності, який згодом повинен був стати частиною паневропейської федерації вільних націй¹⁰.

Ці засадничі зміни побудови відносин між Росією і колишніми імперськими володіннями, чітко і ясно виложені Грушевським і провідниками інших народів імперії, що розкладалась, російські ліберали відмовлялись признавати. У своїх стосунках із неросійськими народами вони намагались застосувати тактику затримування, відкладаючи важливе питання відносно майбутнього устрою держави до вирішення Всеросійських Установчих Зборів.

Насправді керівництво Тимчасового уряду розраховувало не так на правдоподібну більшість росіян в Установчих Зборах (тим більше, що відданість цієї більшості ставала все сумнівнішою з поглибленням революції), а скоріше на кінець війни, на тріумфальну перемогу Антанти, що забезпечило б Петроград силою, необхідною для відновлення впливу Росії в імперії, яка розкладалась. В атмосфері росту національних визвольних рухів, прискорених світовою війною, ліберали непохитно вірили, що Росії в альянсі з Великобританією і

⁸ М. Грушевський, “Велика Хвиля”, *Нова Рада*, 25 березня 1917 р.

⁹ Р. Miliukov, *op. cit.*, p.125.

¹⁰ М. Грушевський, *вказ. праця*.

Францією буде забезпечене славне майбутнє.

В той час, як Грушевський спритно використовував ідею федерації як щит, щоб приховувати рішучі кроки, які українське керівництво робило у напрямі здобуття суверенітету, ліберали, а згодом соціялісти у Тимчасовім уряді наполегливо висували ідею всемогутности майбутніх Установчих Зборів як засіб публічно не визнавати свого рішучого ставлення до потреби збереження єдності імперії. Ні кадети в Тимчасовому уряді, ні голова Української Центральної Ради не довіряли один одному. Грушевський як історик і політик знав, що російський уряд, очолений лібералами або соціялістами, не погодиться на федерацію, засновану на принципі рівности. Навіть рішення Центральної Ради про скликання Конгресу народів імперії у Києві для обговорення засад майбутньої федерації було сприйнято політиками Петрограду як хитрий маневр Грушевського, спрямований на скріплення української позиції у стосунках із центром. Для російських політиків було очевидним, що цей конгрес, з одного боку, міг примирити національні меншості України, включно із впливовою групою росіян в Києві, а з другого боку, дорогою прямих дружніх контактів з політичними діячами неросійських народів можна було суттєво скріпити позицію Української Центральної Ради у боротьбі з російським центром.

Українська Центральна Рада проіснувала лише на декілька місяців довше, ніж Тимчасовий уряд, але основи державности, які вона встигла закласти, виявилися такими стійкими, що пережили війни, окупації і сімдесят літ советського режиму. Відновлення української незалежности у наші дні неможливо уявити без послідовної, конструктивної праці Грушевського.

Цінність і перевага політика-історика, на відміну від політика із недосконалим знанням історії, полягає в тому, що попередній може розглядати успіх з перспективи століть і відрізнити з більшою точністю істинні досягнення від Піррової перемоги. Це добре розуміли високоосвічені російські ліберали, і тому їхня оцінка Грушевського як політика була набагато вищою, як оцінка багатьох його сучасників-земляків.